

Anssi Halmesvirta

Kun ryssä löi vyötärön alapuolelle

Urheilu ja maanpuolustus talvisodan aikana (ref.)

Tämä artikkeli sopii aloittaa Helsingin 1940 olympiakisoja koskevalla lainauksella, jossa kysyttiin seuraavaan tapaan:¹

Pitävätkö suomalaiset olympiakisat [1940] vai ei, millainen on Eurooppa tulevana kesänä? – kuka osaa tuohon tänään vastata? ...Vain suomalaiset, ja verissä päin, siteet otsillaan, hengästyneinä, savuavat hylsyt kourissaan, sanoen: ”Toivomme, että saamme pitää kisat kesällä” (suom. AH).

Lainaus tulee Unkarista, meillä Suomessakin tunnetun kirjailija Sándor Márain artikkelista ’Treenaus’ maaliskuun 17:nä 1940 eräessä budapestiläisessä sanomalehdessä. Hänelle suomalaisten talvisota oli ollut ’treenausta’, valmennusta niitä olympialaisia varten, joita ei sitten tunnetuista syistä pidetty.

Suomalaiset urheilumiehet – urheilujohtajat ja esimerkiksi *Suomen Urheilulehden* toimituskunta – suhtautuivat olympialaisiin lopulta paljon Márait pessimistisemmin; vielä vuoden 1939 puolella oli elätelty toiveita niiden pitämisestä, olihan esimerkiksi Olympiastadion jo valmis ja katsastettukin, kunnes

maaliskuussa 1940 käsitettiin maanpuolustukseen jo uhratun niin paljon niin fyysisiä kuin henkisiä voimavaroja, että olympialaiset oli lykättävä sodan jälkeiseen aikaan.

Lähtökohtana tässä esityksessä on, että maanpuolustusta oli kahta lajia, fyysisiä (siis aseellista) ja henkistä. Molemmat termit olivat talvisodan aikana käytössä ja käsittelen niiden silloista käyttöä siinä mielessä, mitä urheilijoiden toivottiin tai uskottiin voivan ja pitävän – kysymys oli velvollisuuksista – molemmilla maanpuolustuksen rintamilla tehdä. Sotaa ennen oli ollut epäilyksiä suomalaisten kestävyydestä odotettavissa olevan neuvostoinvaasion hetkellä; muun muassa tunnetussa suomalaisuutta syvästi luotaavassa *Pidot Tornissa* -keskusteluteoksessa² eräs keskustelija uumoili, että juuri puolustustaistelussa suomalaiset olivat huonoja³, 1930-luvun lopulle tyypillinen älymystön edustajan kuvitelma suomalaisesta luonteesta. Ja vaikka myöhäksyllä 1939 tuollaiset tappiomielialaa lietsoviksi tuomitut ajatukset urheilupiireissä jyrkästi torjuttiin ja muun muassa *Suomen Urheilulehdessä* muistutettiin, että historiansa aikana suomalaiset olivat aina olleet ”sitkeätä, rohkeata ja neuvokasta” sotilaskansaa, oli kuitenkin pelättävissä, että moderneille sotakoneille, kuten panssareille ja pommikoneille eivät hekään pärjäisi.⁴

Puolustuskuntoisuus – jo 1800-luvun lopulla syntynyt käsite kuvaa maan urheilulla ja voimistelulla saavutettavaa fyysisen ja henkisen kunnan tilaa⁵ – oli maanpuolustuksen onnistumisen edellytys, ja sodan näyttäessä marraskuussa väistämättömältä ei voitu muuta kuin uskoa juuri urheilijoiden muodostavan puolustuksen ”tankkiesteen”, kuten eräs Martti Jukolan haastattelema reserviläinen asian ilmaisi. Oli vain pidettävä tarkka huoli siitä, etteivät urheilijat sotaa kärsimättömästi odotellessaan pääsisi ”pulskitumaan” ja laiskistumaan. Heidän joukostaan oli kitkettävä keskeiset moraalia heikentävät pinnaus ja alkoholin käyttö.⁶ Parasta urheilijoille oli vain jatkaa, sikäli kuin kenttäolot sallivat, pelaamista ja urheilemista ja siten pitää yllä kuntoa ja positiivista mielialaa. Jos urheilijoihin iskostuisi esimerkiksi Kannaksen linnoitus- ja pioneeritoissa maanpuolustukselle välttämätön uhrimieli, Suomelle ei *Suomen Urheilulehden* käsityksen mukaan voinut käydä niin kuin urheiluväessäkkin ’veljeskansaksi’ kutsutulle Puolalle oli aiemmin syksyllä käynyt. Toiveajattelua lähentelevää toiveikkuutta ja uskoa lietsottiin vetoamalla Suomeen urheilun ”suurvaltana” ja suomalaisten urheilijain maailmanmaineeseen sotimiseen soveltuvissa lajeissa; painijoiden uskottiin voivan nostaa tykinlavetin, keihäänheittäjien ja pesäpallonpelaajien sanot-

tiin olevan hyviä käsikranaatin heittäjiä, sprinttereiden pääsevän ’ryssältä’ helposti karkuun, 10.000 metrin juoksijoiden pystyvän pitkiin marsseihin, ampujien tarkkuudesta puhumattakaan. Ja lopulta sen, että TUL ja SVUL olivat tehneet sodan alla sovinnon, väitettiin osoittavan urheilijain tukevan kansallista eheytymistä ideologisista erimielisyyksistä huolimatta.⁷ Vastavaa yhteishenkeä, niin sanottua ’talvisodan henkeä’ urheilijain keskuudessa ilmensi myös urheiluseurain maanpuolustuksen hyväksi organisoimat 1 mk/mies -keräys ja hopeakeräys.⁸

Talvisodan alettua selkeimmän ilmaisun urheilijan roolista ja hänelle maanpuolustuksessa asettavista erityisvaatimuksista tavallisiin rivimiehiin verrattuna antoi *Suomen Urheilulehden* joulunumero. Sen sivuilla muiden muassa Lauri Pihkala kirjoitti ajattelulleen tyyppillisen vitalismin hengessä urheilun ja sotilaskunnan suhteesta.⁹ Taistelemisen sodassa oli hänelle ihmisen ”elämänliikkeistä” voimallisinta ja vilkkainta – aseita täytyi osata käsitellä nopeasti ja tarkasti – ja kun moderni sodankäynti oli koneellista, se vaati entistä parempaa ”liikkumakuntoa”, juuri sitä, mitä urheilijoilta voi odottaa löytyvän. Viitaten saksalaisen sotilaskoulutuksen esikuvallisiin ohjesääntöihin, Pihkala korosti nimenomaan urheilun olevan taistelutalouden perusta. Jos kohta talous ja sivistyselämä nekin palvelivat maanpuolustusta, konkreettisimman panoksen siihen antoi kuitenkin urheilu, jonka ytimenä hänen mukaansa oli ”tehon, ponnistamisen ja taistelemisen harrastukseksi, uhrimieleksi ja ritarillisuudeksi tiivistynyt ja kohonnut henki”. Vihollisen puolella tällaista ylevää mieltä ei esiintynyt, sillä Pihkalan historian tulkinnan mukaan suurvaltanaapuri oli ”vuosisatoja ruikutellut pienvallan [Suomen] siihen muka kohdistuvaa turvallisuusuhkaa”.¹⁰ Hän, kuten muutkin urheilumiehet pitivät neuvostoaggressiota venäläisyyteen, ajan sanoin ’ryssäläisyyteen’, ikuisesti kuuluvan alhaisen moraalin osoitukseksi, kierona ja halpamaisena tempuna; heistä erään sanoin ”riettaiden kommunistilaumojen villinä hyökkäyksenä”.¹¹

Pihkalle vihollisen demonisointia tärkeämpi kysymys luonnollisesti oli, mitkä urheilulajit tehokkaimmin edistivät maanpuolustusta. Siviiliurheilun lajihierarkiasta poiketen ammunta oli muita lajeja arvokkaampi, ja ammuntaa harjoittaneella urheilijalla oli puolellaan se merkittävä etu, että taistelutilanteessa hän oli normaalia rivimiestä vähemmän hengästynyt ja pystyi ampumaan nopeasti ja myös tarkemmin. Ammuntaa tukivat läheisesti hiihto ja suunnistus sekä kesällä pyöräily. Merkillepantavaa on, miten Pihkala piti jääpelejä erityisen hyvinä taistelumielen luojina; erityisesti

jääkiekko, jonka hän nyt nosti tärkeysjärjestyksessä jääpallon ohi, kehitti hänen mielestään urheilijan ruumiinhallintaa, hyökkäysintoa, nopeutta ja herkkyyttä lähitaistelutilanteissa eli Pihkala näki jääkiekossa piilevän niitä aggressiivisia ominaisuuksia, joista sitä nykyään kovastikin arvostellaan¹².

Urheilijoilta odotettiin sodassa enemmän kuin muilta sotilailta ja heidän luonteeseensa ja moraaliinsa kiinnitettiin aivan erityistä huomiota. Urheilijan piti olla esimerkillinen, parasta sotilasainesta. Hänen piti olla sotatoimissaan erityisen järjestelmällinen, fyysisesti valmennettu ja kurinalainen, kuten muiden muassa Paavo Nurmi rintamakollegoilleen teroitti. Pihkala puolestaan vaati urheilijoita unohtamaan kunnianhimoisen palkintojen metsästyksen ja keskittymään kertaamaan, ”jynssäämään” taitojaan myös kenttäoloissa. Aristokraattisilta vaikuttavat sotilaskilpailut, estejuoksun ja pistinkamppailut, jopa varsinaiset ampumaharjoitukset hän olisi jättänyt rauhanoloissa suoritettaviksi. Tärkeintä oli harjoittaa fyysistä kuntoa ylläpitäviä urheilulajeja, sillä ”rainainen” kansa ei voinut sotia voittoa.¹³ Tämä oli myös urheilijan maanpuolustukseen kuuluva velvollisuus.

Henkisen maanpuolustuksen muuttumiseen uhmakkaaksi ja voittonvarmaksi vaikuttivat talvisodan alkujakson torjuntavoitot, joissa venäläisiä sotilaita kaatui massoittain. *Suomen Urheilulehden* toimituksessa voittojen miellettiin olevan pitkälti urheilun ansiota, sillä se oli, kuten fraasi kuului, ”antanut kansalle terveen ruumiin ja voimatahdon”.¹⁴ Myös venäläisten sotilaiden pilkkaaminen erilaisilla alentavilla nimityksillä, kuten ”teuraat, joilla on häkää aivoissa” ja ryssävihan kasvaminen ”rajattomiin mittasuhteisiin” olivat omiaan tukemaan päätelmää, että maanpuolustus voisi sitenkin onnistua ja ”Molotovin kansa” joutua tappiolle.¹⁵ Toisaalta myös suruviestit tunnettujen urheilijoiden kaatumisesta – maailmanmestari Birger Wasenius ensimmäisten joukossa – käännettiin urheilijain uhriksi isänmaalle, yleviksi saavutuksiksi, joita tuli pitää esikuvallisina ja tyyneyden moraalina tukevinä. Menetysten vastapainoksi kerrottiin urheilijoiden johtavan sitä ennätystehtailua, jossa laskettiin tapettujen vihollisten määriä. *Suomen Urheilulehden* ilmaantui uuden vuoden puolella myös humoristisia pilakuvia typeriksi kuvatuista venäläisistä sotilaista ja muun muassa ’ryssän Tiltusta’, ”kaameasta akasta”, joka sylki lähes hampaattomasta suustaan maailmalle pelkkiä sammakkoja.¹⁶

Jos rotuajattelu ei ollutkaan esimerkiksi ’pohjoismaisen yhteyden’ ideaan verrattuna urheilumiesten talvisodan ajan aatemaailmalle läheinen, saksalaistyylistä *Untermenschiä* muistuttavaa kuvaa venäläisistä kyllä maalat-

”Mikrofoonikin kauhistuu sitä sammakkotulvaa, jota ryssäradio yrittää tänne tyrkyttää!” Suomen urheilulehti 1.2.1940

tiin.¹⁷ Yksilöllisyyden leimaamaan suomalaiseen ”rotuun” verrattuna venäläiset olivat yhtä ”ryssäläismassaa” eli lammasmaisia laumaeläimiä. Ilman koiraa eli johtajaa he joutuivat hajalle, mistä voitiin helposti päätellä, että hajanainen joukko-osasto oli helppo tuhota, kun sen osat eivät johtajastaan erilleen jouduttuaan kestäneet taistelua. Mitä sitten urheiluun tässä suhteessa tuli, sen suomalainen versio ei lainkaan muistuttanut venäläistyylistä massaurheilua, vaan yksilön ominaisuuksia täydellisyyteen hiovaa, mikä myös näkyi taistelukentällä. Yksilöiden laatu tasoitti massan pääluvun, ja siten yksi suomalainen sotilas vastasi kymmentä ’ryssää’ ja yksi urheilija vieläkin enemmän. Venäläiset kyllä pystyivät esittämään niin Spartakiadeissa kuin sodassakin paraatimaisen suuria eleitä, niin sanottuja Potemkinin kulisseja, mutta kun ne luhistuivat, luhistui myös koko esitys. Todisteina venäläisten sisäisestä heikkoudesta ja yhdistävän aatteen puutteesta *Suomen Urheilulehden* pakinoitsija ’Mattheukselle’ olivat venäläiset sotavangit, jotka olivat kurjuuden perikuvia. Venäläiset olivat luonteeltaan myös, ajan termillä ilmaistuna ”laveita”, mikä näkyi heidän huoltonsa ja välineidensä huonoudesta.¹⁸

Mitä pidemmälle sota jatkui ja suomalaisten puolustustaistelu läheni katkeraa ratkaisuaan, sitä katkerammin ’ryssä’ sai kuulla kunniansa *Suomen Urheilulehden* sivuilla. Jos ruotsalaiset olivat suomalaisille urheilijoille perivihollisia urheilussa, venäläiset olivat olleet niitä sodissa historian sivu, ja helmikuun lopulla 1940 alkoi näyttää siltä, että ’lopullinen ratkaisu’ oli käsillä.¹⁹ Lehden äänenpainoissa kuului uusia, maanpuolustushenkisiä epäoikeutetun sodan tulkintoja ja epäoikeudenmukaisuuden korostuksia sekä yhä useammin sen sivuille ilmestyi kaatuneiden mestariurheilijoiden muistokirjoituksia, voitiinpa luetella keitä urheilijoista oli vielä elävien kirjoissa. Ikään kuin vedoten kansainväliseen oikeuden tuntuun ja apuun, jota ei ollut saatu, muistettiin kreikkalaisten aina lakanneen sotimasta olympialaisen lähestyessä. Venäläiset, ”raakalaisia” ja ”barbaareja” kun tuon tradition valossa olivat, eivät olleet kreikkalaista periaatetta noudattaneet, vaan olivat sodan olympialaisten kynnyksellä aloittaneet.²⁰

Haaveet olympialaisista ja kultamitaleista oli *Suomen Urheilulehden* toimitus maaliskuun alussa jo haudannut, sen sijaan se vaati ratkaisutaisteluissa keskittymään ”tappamaan ryssiä” – esimerkiksi siinä suhteessa nostettiin Simo Häyhä, joka oli ampunut heitä kiväärillään 219 ja konepistoolillaan peräti kolmisen sataa²¹. Uskoa voittoon ei siis saanut *Suomen Urheilulehti*kään horjuttaa, nuorista rekryyteistä sodan kehuttiin jalostaneen kovia taistelijoita ja yhä suuremmin ylistettiin Suomen kansan taistelevan ”jättiläisen voimilla” ja ”epäitsekkäällä uhrimielellä”, sekä todettiin ennen ”umpimielisestä” suomalaisesta sotilaasta kehittyneen sodan aikana jopa niin ”tunneherkkä”, että hän oli nyt ”kanssaihmissä ymmärtävä”, sympaattinen olento. Ja juuri urheilijoista oli hioutunut armeijan ydinjoukko, jonka tuli kestää sodan rasituksia ja kauhujatavallista enemmän. Eräskin hiihtäjämestari oli onnistunut suksillaan livistämään venäläisiltä kolmekymmentä luodinreikää lumipuvussaan, venäläisten oli sitä vastoin huomattu vasta opettelevan hiihtämään, tosin niin, että heille oli ”sukset naulattava jalkaan”.²²

Tunnelmat ”pakkorauhan” – niin myös *Suomen Urheilulehti* sodan lopputuloksen ymmärsi – tultua olivat urheilupiireissä murheelliset. Oli laskettu, että yli ”2000” [oikea luku sadoissa] urheiluseuraa menetti kotinsa ja erityisesti suretti, että Viipurin uusi keskuskenttä, ”Karjalan urheilun pyhättö”²³ joutui venäläisten haltuun. Suomalaisen urheilun ei kuitenkaan katsottu ”taittuneen” eikä urheilijain uhrien olleen turhia – sodassa puolustetun maan itsenäisyys säilyi ja siitä kiitettiin sekä ruumiillista että henkistä maanpuolustusta, mihin urheilijat eittämättä olivat antaneet merkittävän

panoksensa. Kun *Suomen Urheilulehden* toimittaja vieraili sairaaloissa tapaamassa sodan eri tavoin kolhimia urheilijoita, heidän tuntemuksistaan ei hänen raporttinsa mukaan kaikunut katkeruus, ja hän antoi ymmärtää, ettei potilailla ollut ”raskasta”. Puolihumoristisesti saatettiin vitsailla, että venäläiset olivat voittaneet vain ”lyömällä vyötärön alapuolelle”.²⁴ Toimittajan mielialaraporttia voidaan epäillä ja kysyä, miten urheilijat todella kestivät sodan? Tässä esitelmässä keskeisenä lähteenä on ollut *Suomen Urheilulehti*, jonka toimittajat eivät varmaan mielellään ja sensuurin paineessa voineet urheilijain saavutuksia ja normaalia parempaa sotakestävyyttä ja maanpuolustusmoraalia mitenkään kyseenalaistaa.

Tutkiessaan talvisodassa ’tähtäneitä’, Tieto-Finlandian voittaja Ville Kivimäki ei ole törmännyt urheilijoihin, jotka olisivat joutuneet psykiatriseen hoitoon, taiteellisesti lahjakkaisiin sotilaisiin sen sijaan useastikin.²⁵ Haparoiva johtopäätös lienee: urheilijoiden psyyke taisi sittenkin kestää sodan rasituksia paremmin kuin esimerkiksi taiteilijoiden tai reservistä tulleiden vanhempien miesten, joita myös Kivimäen materiaalissa on runsaasti. Vaikka mitään varsinaisia fyysisiä todisteita ei väitteen tueksi ole esittää, ainakin *Suomen Urheilulehden* (Pekka Tiilikainen) rintamalla haastattelemat urheilijat kunnostautuivat eri tavoin talvisodassa (ampujat tarkka-ampujina, painijat lähitaistelussa, kilpahihtäjät ja suunnistajat lumilla ja kaukopartiossa jne.) eli uskaltanee sen verran sanoa, että ainakin nuorilla urheilijoilla oli tiettyjä, fyysisen kunnan ja urheilutaitojen mukanaan tuomia henkisiä voimavaroja enemmän kuin keskivertorivimiehillä. *Suomen Urheilulehdessä* tätä seikkaa tosin myös tarkoituksella korostettiin, mutta kuten Antti O. Arponen on tiedonannossaan todennut: jo talvisodassa erittäin vaativiin tehtäviin vihollisen linjojen taakse lähetettiin juuri mestarihihtäjiä ja -suunnistajia. Heillä oli henkistä ja fyysistä kestävyyttä sietää sodan rasituksia muita sotilaita paremmin ja pidempään²⁶. Ei liene syytä epäillä, etteikö näillä tekijöillä olisi ollut merkitystä niin aikalaisten käsityksille urheilijain kyvyistä selviytyä sodassa kuin sille, kuinka suuren panoksen he todella antoivat Suomen maan ja itsenäisyyden puolustukselle.

Viitteet

- 1 Márai Sándor, "Tréning". *Pesti Hírlap* 17.3.1940. Ks. tark. Anssi Halmesvirta, "Talvisota Unkarissa". Teoksessa *Talvisota muiden silmin. Maailman lehdistö ja Suomen taistelu*. Toim. Antero Holmila. Atena: Keuruu, 2009, 163–184.
- 2 *Pidot tornissa*. Toim. Yrjö Kivimies. Jyväskylä: Gummerus, 1937.
- 3 Timo Vihavainen, "Silloin kun ei vielä tiedetty". *Kanava* 2/2013, 79.
- 4 *Suomen Urheilulehti* 13.11.1939. Lehden päätoimittaja oli Hugo Valpas ja toimitussihteerinä toimivat Matti Aro ja Martti Jukola. Nämä kolme muodostivat myös lehden typistyneen toimituskunnan.
- 5 Anssi Halmesvirta, "Building the *Élan vital* of the Finnish Nation: Ivar Wilksman's Ideology of Gymnastics". *The International Journal of the History of Sport*, vol. 26, no. 5 (April, 2009), 621–639.
- 6 *Suomen Urheilulehti* 20.11.1939.
- 7 Ilmeistä on, että myös työläisurheilijat olivat tulleet siihen tulokseen, että "ryssä on osoittautunut ryssäksi, vieläpä pahemmaksi kuin koskaan ennen". Lainaus: Sampo Ahto, *Talvisodan henki. Mielialoja Suomessa talvella 1939–1940*. WSOY: Helsinki, 111. Ks. myös s. 254. Työväen Urheiluliiton lehti *TUL* oli *Suomen Urheilulehden* kanssa samoilla linjoilla kirjoittaessaan yksimielisestä kansasta. Elmer Diktonius muistutti, etteivät työläiset ottaneetkaan hyökkääjää vastaan vapauttajana, kuten neuvostopropaganda esitti. *TUL* 12.12.1939. "Tahko" Pihkala ja Urho Kekkonen antoivat suuren tunnustuksen *TUL*:lle niin työläisnuorison kasvattamisesta henkiseen ja fyysiseen maanpuolustuskuntoon kuin ylipäänsä kansan kahtiajaon lopettamisesta. *TUL* 3.1. ja 27.2.1940.
- 8 Nimimerkki 'Jehu' *Suomen Urheilulehdessä* 16.10.1939; *Suomen Urheilulehti* 30.10.; 6.11.1939 ja 4.1.1940. Vrt. Timo Vihavainen, *Ryssäviha. Venäjän-pelon historia*. Minerva: Helsinki, 2013, 236.
- 9 Lauri Pihkala, "Urheilu ja sotilaskunto". *Urheilijan jouluku* 1939, 16–17, 56. Tätä Pihkalan kannanottoa ei ole Harri Salimäki Pihkalan urheiluaatetta käsittelevässä väitöskirjassa lainkaan noteerannut. Ks. Harri Salimäki, *Isänmaan ja urheilu-uskon mies. Lauri Pihkala modernin urheiluaatteen esitaiteilijana*. SKS: Helsinki, 2000. Huomattakoon myös, ettei Erkki Vasara käsittele talvisodan maanpuolustusta artikkelissaan "Sotaa ja urheilua" teoksessa *Suomi uskoi Urheiluun. Suomen urheilun ja liikunnan historia*. Toim. Teijo Pyykkönen. VAPK-kustannus: Helsinki, 1992, 303.
- 10 Pihkala, "Urheilu ja sotilaskunto", 16. Mainittakoon, että Pihkala ei tarkastellut suomalaisten taistelua uskonnollisesta näkökulmasta, kuten enemmistö suomalaisista ilmeisesti teki, vaan puhtaasti 'elinoiman' kannalta. Vrt. Vihavainen, *Ryssäviha. Venäjän-pelon historia*, 235.
- 11 *Suomen Urheilulehti* 22.11.1939. Sampo Ahto väittää, ettei Suomessa enää 1930-luvulla julistettu "kuolema ryssille" -tyylistä ryssävihaa, vaan heitä pidettiin enemmänkin epäilyttävänä ja arvoituksellisina. Syksyn 1939 mittaan epäilykset ja arvoituksellisuus haihtuivat, kun alettiin konkreettisesti kokea Neuvostoliiton motiivit. Vrt. Ahto, *Talvisodan henki. Mielialoja Suomessa talvella 1939–1940*, 14.
- 12 Pihkala, "Urheilu ja sotilaskunto", 16.

- 13 Paavo Nurmen kommentti *Suomen Urheilulehdessä* 22.2.1940; Pihkala, ”Urheilu ja sotilaskunto”, 17.
- 14 *Suomen Urheilulehti* 22.12.1939.
- 15 *Suomen Urheilulehti* 4.1.1940. Suomen lehdistö loi talvisodan aikana vihollisesta sellaisen kuvan, että se on todellakin heikko ja voitettavissa. Ks. tark. Sinikka Wunsch, *Punainen uhka. Neuvostoliiton kuva suomalaisessa sanomalehdistössä maaliskuusta 1938 talvisodan päättymiseen maaliskuussa 1940*. Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys. Gummerus: Rovaniemi, 2004, 360.
- 16 *Suomen Urheilulehti* 1.2.1940 ja 25.1.1940.
- 17 Vrt. Vihavainen, *Ryssäviha. Venäjän-pelon historia*, 243.
- 18 ’Mattheus’, ”Radan varrelta”. *Suomen Urheilulehti* 1.2.1940. Suomalaisten paremmuuden tunnetta lujitti nähdä, kuinka ’kurjia’ venäläiset sotavangit olivat. Vrt. Ahto, *Talvisodan henki. Mielialoja Suomessa talvella 1939–1940*, 167.
- 19 *Suomen Urheilulehti* 29.2.1940.
- 20 Hugo Valpas, ”Urheilu ja sotilaskansa”. *Suomen Urheilulehti* 7.3.1940.
- 21 *Suomen Urheilulehti* 7.3.1940.
- 22 *Suomen Urheilulehti* 15.2. ja 22.2.1940.
- 23 *Suomen Urheilulehti* 29.4.1940.
- 24 *Suomen Urheilulehti* 26.3. ja 29.4.1940.
- 25 Ville Kivimäen sähköpostitiedonanto 2.12.2013. Ks. tark, talvisodan osalta: Ville Kivimäki, *Murtuneet mielet. Taistelu suomalaissotilaiden hermoista 1939–1945*. WSOY: Helsinki, 2013, 19–46.
- 26 Antti O. Arposen sähköpostitiedonanto 3.12.2013.

Kapteeni Frans Heikkinen lähdössä kilpaladulle Rukajärvellä loppiaisena 1942.
(SA-kuva)